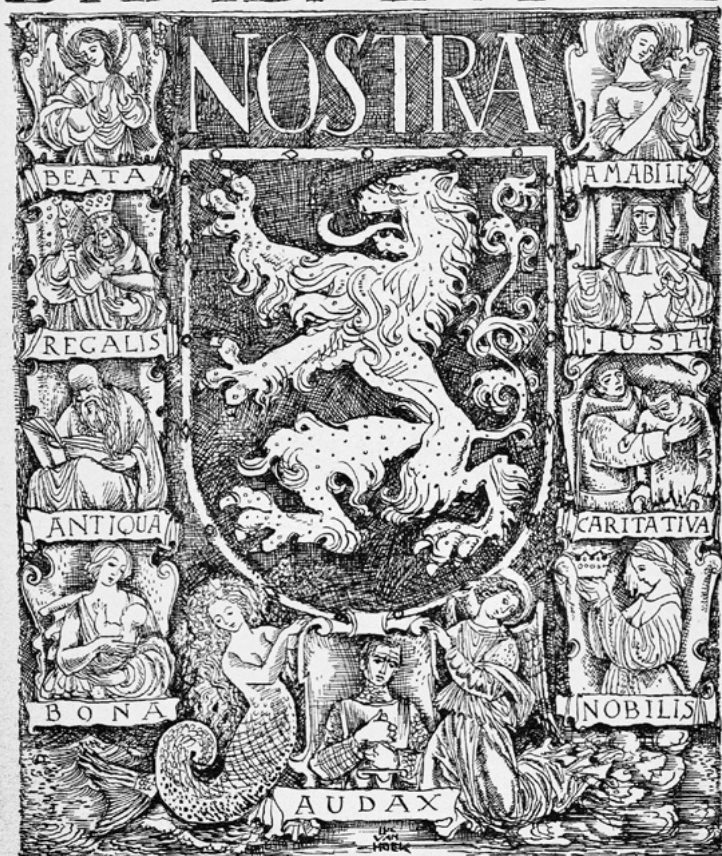

BRABANTIA[†]

JAARGANG 9 — SEPTEMBER 1950 — NUMMER 1

Henricus Custodis de Oosterwijck presenteerde in zijn gedicht *Carmen in laudem Brabantiae* (v. 7-109) een uitweiding over de verschillende letters van de naam *Brabantia* (of: *Brabancia*) die als een acrostichon worden voorgesteld: *Beata Regalis Abundans Bona Audax Nobilis Tranquilla* (of: *Concors*) *Iusta Amabilis* (zalig, koninklijk, overvloedig, goed, edel, rustig (of: eendrachtig), rechtvaardig, lieflijk). De Tilburgse kunstenaar Luc van Hoek (1910-1991) tekende een acrostichon met bijna dezelfde begrippen: *Beata Regalis Antiqua* (oud) *Bona Audax Nobilis Caritativa* (weldoend) *Iusta Amabilis*. Deze sierde in 1950 de omslag van het septembernummer van het tijdschrift *Brabantia*.

Michiel Verweij

Henricus Custodis de Oesterwijck en zijn *Lof van Brabant*

Tekst en vertaling¹

Aan het eind van de jaren 1960 vormde de Leuvense hoogleraar Latijn Jozef IJsewijn (1932-1998) de in 1928 door Henry de Vocht gestarte reeks *Humanistica Lovaniensia* om tot een wetenschappelijk tijdschrift. Daarmee ontstond het huidige jaarboek dat het domein van de Neolatijnse literatuur, de wetenschap die zich bezighoudt met de studie van de Latijnse letterkunde vanaf de Renaissance tot nu, een allereerste eigen vaktijdschrift gaf. Jozef IJsewijn zou voor hetzelfde vakgebied ook het eerste handboek schrijven.² Hij zou bovendien aan de basis liggen van de oprichting van een internationale vereniging die de specialisten in dit domein samenbracht, de *International Association for Neo-Latin Studies*, alsmede van de organisatie van het eerste internationale wetenschappelijk congres in dit domein in Leuven in 1971. Geen wonder dat de te vroeg overleden Leuvense hoogleraar als de ‘paus van de Humanisten’ (in de Neolatijnse betekenis wel te verstaan) werd beschouwd en dat zijn naam in vakkringen nog altijd met een aureool omgeven is. Ook al hebben de Neolatijnse studies een aanzienlijke verbreiding verkregen, Leuven is nog altijd een belangrijk centrum voor dit vak en *Humanistica Lovaniensia* blijft het toonaangevend vakblad.

De tweede aflevering van het nieuwe tijdschrift opent met een artikel van IJsewijns hand, waarin hij een 193 dactylische hexameters tellend Latijns gedicht uit circa 1430 uitgaf van de hand van Henricus Custodis uit Oisterwijk, hoogleraar aan de faculteit van de geneeskunde van de kort daarvoor opgerichte Leuvense universiteit.³ De tekst bevat een lofzang op het hertogdom Brabant en geldt als het eerste poëtische gewrocht dat afkomstig was uit de schoot van de academische nieuwgeborene. IJsewijn beschouwde het product eigenlijk als verschrikkelijk: ‘The awkward language and style of the *Carmen in laudem Brabantiae* are a typical weakness of much later medieval Latin.’⁴ In zekere zin had hij absoluut gelijk. Er zijn echter twee opmerkingen bij IJsewijns oordeel te maken. Ten eerste is onze visie op literatuur sindsdien iets veranderd, waardoor we minder onze eigen esthetische normen en waarden op producten uit het

Prof. dr. Jozef IJsewijn (1932-1998) ontrukte het gedicht van Henricus Custodis in 1969 aan de vergetelheid.

¹ *Memoriae mei promotoris Iosephi IJsewijn haec contributio se vult dedicatam.*

² IJsewijn, *A companion*.

³ IJsewijn, ‘Henricus de Oesterwijck’.

⁴ IJsewijn, ‘Henricus de Oesterwijck’, 13.

verleden toepassen. Heel wat teksten en auteurs die destijds in het verdomhoekje stonden, hebben sindsdien een herwaardering ondergaan waarbij de teksten meer als een uiting van een bepaalde tijd werden gezien. Een goed voorbeeld hiervoor is de rederijkersliteratuur of het werk van Jacob van Maerlant.

Een tweede opmerking betreft het specifieke standpunt van Jozef IJsewijn zelf. Als briljant latinist beoordeelde hij een Latijnse tekst op de eerste plaats vanuit het standpunt van de Latijnse taal zelf. Hij zag (terecht) in het proces waardoor de eerste Italiaanse humanisten in de veertiende eeuw trachtten om in hun taal weer aan te sluiten bij het Latijnse taalgebruik van de klassieke auteurs, het kenmerkende gegeven dat de moderne Latijnse letterkunde (die van de Neolatijnse fase) van de voorgaande onderscheidt. Het heeft generaties geduurd voordat deze eerste humanisten zich het klassiek taaleigen eigen hadden gemaakt en in staat waren het heldere klassieke Latijn van Cicero, Caesar en compagnie te schrijven. Het Latijn was op dat moment nog altijd de internationale taal bij uitstek. Na de oudheid had het echter enkele wijzigingen ondergaan: een nieuwe woordenschat had het verrijkt en het Latijn had sterke invloed ondergaan van de taal van de oudchristelijke schrijvers (Augustinus, Hiëronymus, Gregorius de Grote) en vooral ook van de Vulgaat, de Latijnse Bijbelvertaling. In de laatste wemelt het

echter van de graecismen en hebraïsmen, zodat het niet bepaald als zuiver en klassiek Latijn in Ciceroniaanse zin kan worden beschouwd. Tegelijk vertoont het middeleeuws Latijn ook bepaalde kenmerken waarvan we de aanzet al vinden bij de klassieke auteurs van de eerste eeuw na Christus en later: uitbreiding van het gebruik van de conjunctief, parallelconstructies met voorzetsels naast de naamvallen (*de* begint de genitief te vervangen, *ad* de datief) enzovoort. Deze kenmerken zouden nog sterker aan den dag treden in de gesproken taal die zich zou ontwikkelen tot de hedendaagse Romaanse talen. De invloed hiervan is, met name bij de middeleeuws-Latijnse auteurs uit het Romaanse taalgebied, duidelijk te bespeuren. Na de Karolingische Renaissance van de negende eeuw, toen men met succes trachtte uit de Merovingische warboel weer een bruikbaar instrument te maken, beleefde het middeleeuws Latijn zijn hoogbloei in de elfde en twaalfde eeuw. Vanaf de dertiende eeuw zette echter onherroepelijk het verval in. Het is een nog altijd vaak gehoord cliché dat het middeleeuws Latijn een levende taal was en dat de Humanisten met hun terugkeer naar strikte klassieke regels het Latijn eigenlijk gedood hebben. Deze negentiende-eeuwse fabel houdt echter geen rekening met de volgende gegevens die juist vanaf de dertiende eeuw

Eerste pagina uit een vroeg-vijftiende-eeuws handschrift van Cicero's *De Oratore*, Noord-Italië. Het klassieke Latijn van Cicero was een groot voorbeeld voor de humanisten (nl.wikipedia.org)

optreden. Om te beginnen las men in de scholen niet langer de klassieke Latijnse auteurs maar enkel nog de grammatica's en stilistische handboeken. Daardoor verloor men het contact met de levende taal uit de oudheid. Even belangrijk was de opkomst en ontwikkeling van de volkstalen als literair instrument, waardoor het Latijn een deel van zijn toepassingsveld verloor. In feite werd het Latijn in toenemende mate beperkt tot de Kerk, het recht en de wetenschap, waardoor er een sterke neiging tot jargon ontstond, wat allesbehalve een 'levende taal' opleverde. Tot slot onderging het Latijn steeds sterker de invloed van de verschillende volkstalen, waardoor er italianismen, gallicismen en neerlandismen inslopen die maakten dat lezers uit andere volkstaalgebieden niet altijd meer begrepen wat de Latijnse auteur eigenlijk wilde zeggen. Juist hiertegen richtte zich het streven van de vroegste Humanisten. Dat zij succes hadden met hun pogen blijkt uit het feit dat het Latijn vervolgens voor heel Europa en daarbuiten nog enkele eeuwen als intellectuele lingua franca gebruikt is, met uitlopers tot op de dag van vandaag, zoals de terminologie in de exacte wetenschappen en binnen de katholieke Kerk. Er zijn ook enkele literaire uitlopers in de vorm van Latijnse vertalingen van kinderboeken en strips (bijvoorbeeld *Jippus et Jannica* door Harm-Jan van Dam) en het werk van hedendaagse Latijnse dichters als de Duitser Fidel Rädle, de Engelsman David Money, de Tilburger Alexander Smarius en Michael Pratensis Oirschotanus. Er bestaat zelfs een Latijnse versie van Wikipedia (Vicipaedia).

In de tijd dat Henricus Custodis actief was, had de stroming van het Humanisme de Alpen nog niet overschreden. In feite zal men pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw de eerste sporen van een proto-Humanistische belangstelling aantreffen, zoals in de abdij van Park nabij Leuven, onder abt Diederik van Tulden uit Hilvarenbeek (abt van 1462 tot 1494) of bij enkele geïsoleerde personen die in Italië hadden gestudeerd, zoals de Groningse Fries Rudolphus Agricola (1443-1485). In die zin is het niet meer dan logisch dat het gedicht van Henricus Custodis nog volledig in de middeleeuwse tradities geworteld is. IJsewijn beoordeelde, zoals gezegd, het taalgebruik vanuit de klassieke normen die de Humanisten opnieuw ontdekten en toepasten. Hierbij vertrok hij echter vanuit het resultaat (met andere woorden: schreef men klassiek?) en minder vanuit het streven (met andere woorden: probeerde men klassiek te schrijven, ook al lukt dat nog niet helemaal?). Ik denk dat de tweede optie ook al duidelijk als (proto-)Humanistisch op te vatten is en dat het standpunt van

Rudolphus Agricola (Roelof Huisman, 1443-1485) was een vroege humanist. Hij was één van degenen die in Nederland de proto-humanistische belangstelling aanwakkerde. Hij had in Italië gestudeerd (img.zvab.com)

IJsewijn hier dus iets te strikt en te eng was. Overigens doet dat niets af aan de juistheid van zijn oordeel over het Latijn van Henricus Custodis, ook al zou men op het moment misschien minder gemakkelijk woorden als ‘awkward’ in de mond durven nemen...

In zijn artikel in *Humanistica Lovaniensia* gaf IJsewijn een editie van de tekst op basis van het enige handschrift dat hij kende, ms. C 70 inf. in de Biblioteca Ambrosiana in Milaan. Paul Oskar Kristeller had dit handschrift en deze tekst al gesignaleerd in zijn *Iter Italicum*, waar overigens niets anders te vinden is dan: ‘C 70 inf. Misc. XV. Henr. de Oesterwich, carmina in laudem Brabantiae’.⁵ Zoals IJsewijn opmerkt, bevat het handschrift slechts één gedicht van Henricus en is *carmina* dus ten onrechte meervoud. Een feitelijke beschrijving van het handschrift ontbreekt nog steeds. IJsewijn vermeldt dat het om een vijftiende-eeuwse codex gaat van noordelijke oorsprong (dus vermoedelijk uit de Nederlanden of uit Brabant zelf), in een ‘heavy gothic letter’. Het gaat om een handschrift op papier dat circa 30 bij 22 cm meet. Het volume bevat drie teksten: f. 11r-3v: Henricus de Oesterwijck, *Carmen in laudem Brabantiae*; f. 41r-432v: Edmond de Dynter, *Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regum Francorum*; f. 436r-479r: anon., *De gestis et factis trium Regum Beatorum sive Magorum authore Germano anonimo*. De laatste tekst gaat over de Drie Koningen en wijst daarmee voor zijn ontstaan naar Keulen. Het feit dat de derde tekst niet onmiddellijk op de tweede volgt, maar dat er enkele lege folia zijn, suggereert dat deze derde tekst met een nieuwe katern begint en dat er daardoor enig verschil kan bestaan voor de productie van deze twee gedeelten. Een dergelijk verschil lijkt niet te bestaan tussen het gedicht van Henricus Custodis en de kroniek van Edmond de Dynter. Voor zover ik uit de beschrijving van IJsewijn kan opmaken, zou het gedicht inderdaad als een soort opening of aanloop van de Kroniek kunnen zijn gekopieerd. Gekopieerd, want dit zegt uiteraard allemaal niets over de feitelijke context van ontstaan: de Kroniek wordt gedateerd tussen 1443 en 1446, terwijl Henricus’ gedicht, zoals hierna beredeneerd zal worden, ouder is.⁶

In de meeste andere handschriften met de Kroniek van Edmond de Dynter is Henricus’ gedicht niet opgenomen. De exemplaren in de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel stammen allemaal uit de zeventiende of achttiende eeuw en hebben de tekst niet. Er bestaat echter toch een tweede codex met deze tekst, namelijk ms. 388 (655) van de Médiathèque municipale Saint-Vaast in Arras (Atrecht).⁷ Net als het Milanese handschrift stamt ook dit

Edmond de Dynter werd rond 1375 geboren in Grave. Hij was vanaf 1421 secretaris van drie opeenvolgende hertogen van Brabant: Antoon van Bourgondië, Filips van Sint-Pol en Filips de Goede. Tussen 1443 en 1446 schreef hij in opdracht van de laatste zijn *Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regum Francorum* (www.bhic.nl)

volume uit de vijftiende eeuw (tweede kwart of midden) en is het op papier. Het handschrift telt 387 folia en bevat de eerste vijf boeken van de kroniek van Edmond de Dwynter, ook al ontbreekt het eind. Net als de codex die IJsewijn kende, begint het volume met Henricus' gedicht (f. 1r-4r). Het handschrift is afkomstig uit de collectie van de kathedraal van Arras en bevat een aantal bezittersmerken: volgens een van deze zou het volume in 1669 in Brussel gekocht zijn door een heer de Rebeque bij de veiling van een heer 'de Cruninghe'. Een volgend bezittersmerk vermeldt dat een doctor van de Parijse Sorbonne en kanunnik in Arras, Blondin, het in 1720 in zijn bezit had. Vergelijking van de tekst in beide codices maakt duidelijk dat ze op een ander model teruggaan, met andere woorden dat de een niet een kopie van de ander is. De tekstoverlevering is vrij degelijk, slechts enkele varianten of fouten zijn te bespeuren. Meest opvallend is mogelijk (v. 36) de lezing *uribis* in het handschrift van Arras en *uribus* in dat uit Milaan voor *Urbis*, de Stad (Rome), waar beide handschriften een andere foutieve lezing bevatten. De uitdrukking *Urbis et orbis* staat hier voor 'de gehele wereld'. Een derde handschrift van De Dwynters Kroniek uit de vijftiende eeuw (Kortrijk, Openbare bibliotheek, Goethals-Vercruyssfonds, ms. 159) bevat het gedicht van Henricus de Oesterwijck niet.⁸ Dit handschrift is een tijd lang beschouwd als het exemplaar van Edmond de Dwynter zelf en werd in de priorij van Korsendonk gekopieerd. Mgr. P.F.X. de Ram, die de Kroniek van De Dwynter uitgaf, was overigens zelf niet overtuigd van de toeschrijving van het Korsendonks-Kortrijkse handschrift aan Edmond de Dwynter zelf. Dit handschrift is het enige uit de vijftiende eeuw dat hij voor zijn editie kende en gebruikt heeft.⁹

Daarmee stelt zich overigens een niet oninteressant probleem, namelijk wat de verhouding is geweest tussen Henricus de Oesterwijck en Edmond de Dwynter.¹⁰ Dat de twee elkaar gekend zouden hebben, is zeer wel mogelijk, zo niet waarschijnlijk. Edmond bewoog zich in hoge ambtelijke kringen rond de hertog en Henricus zat als universitair medicus ook dicht bij diezelfde bron. Bovendien is bekend dat Edmond de Dwynter zich zeer heeft ingezet voor de stichting van de Leuvense universiteit en dat hij het Leuvense gezantschap dat onder leiding van Willem de Neve in 1425 naar Rome was getrokken om van paus Martinus V de stichtingsbul te bemachtigen, daadwerkelijk heeft ondersteund. Henricus de Oesterwijck was uiteindelijk de tweede hoogleraar geneeskunde aan de nieuwe stichting. Toch hoeft dit laatste niet echt iets te betekenen, aangezien de professoren werden aangesteld door de stadsmagistraat van Leuven, niet door de hertog of zijn omgeving. Directe getuigenissen dat Henricus en Edmond elkaar inderdaad kenden, ontbreken voorlopig nog.

In de twee handschriften die we op dit moment kennen voor Henricus' gedicht, fungeert dit als aanloop tot de kroniek van Edmond, maar dat was zeker niet in alle handschriften het geval, zoals al is opgemerkt. Een echte proloog is het ook niet, aangezien elke referentie aan of allusie op de Kroniek ten enen male ontbreekt en het gedicht (zoals gezegd) meer dan tien jaar ouder is dan de Kroniek. Nu is in middeleeuwse handschriften niet altijd duidelijk waarom bepaalde teksten aanwezig zijn. Het is daarom vaak zinvol een onderscheid te maken tussen hoofdt teksten en neventeksten (wat overigens al te zelden gebeurt). Onder het laatste dient dan te worden verstaan een tekst die duidelijk is toegevoegd omdat er

5 Kristeller, *Iter Italicum*, 281.

6 Zie over de *Chronica* van Edmond de Dwynter Stein, *Politiek en historiografie*, 59-72.

7 Zie *Catalogue général, 4 Arras – Avranche – Boulogne*, 261-262 onder nummer 655. Met dank aan collega P. Rideau van de Médiathèque municipale Saint-Vaast te Arras.

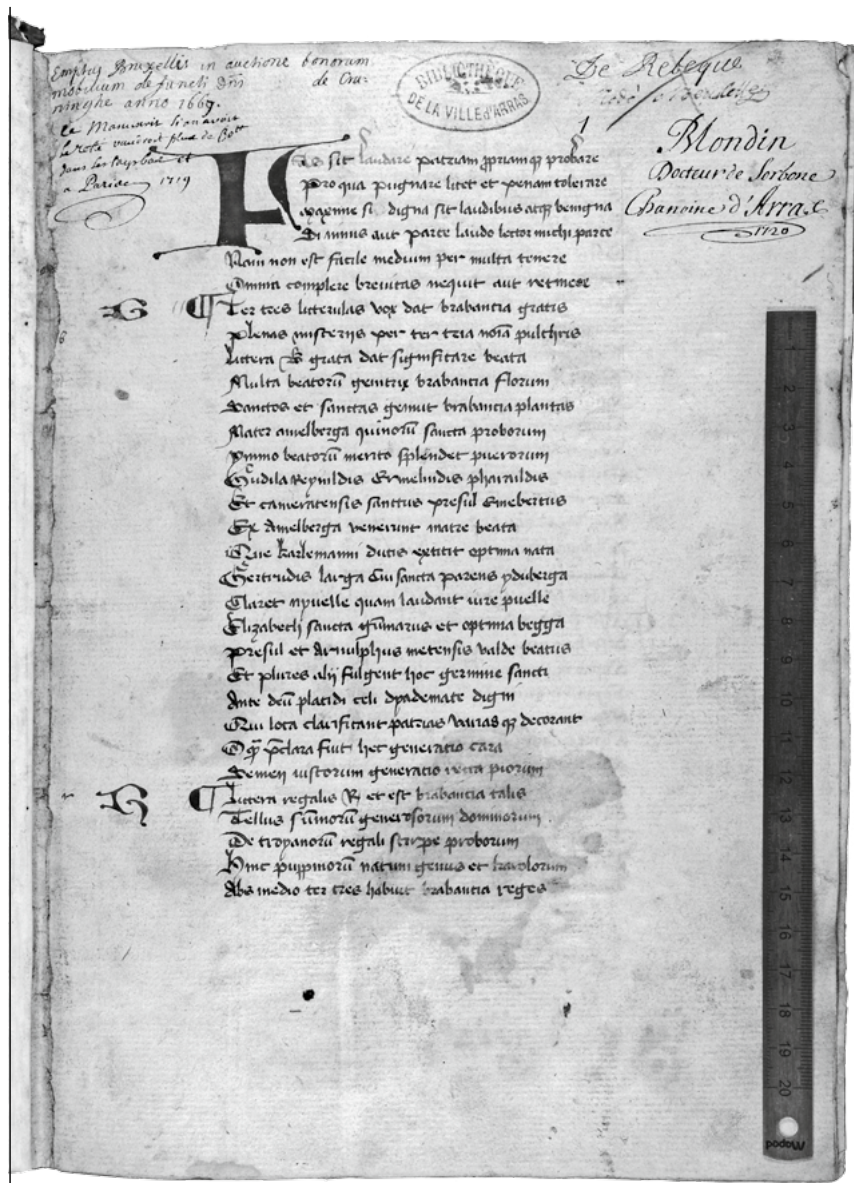
8 Zie Faider, *Catalogue des manuscrits*, 106-107.

9 Zie De Ram, *Chronique des ducs de Brabant*.

10 Voor een biografische schets van Edmond de Dwynter zie Stein, *Politiek en historiografie*, 73-99.

nog plaats over was en de eigenaar of kopiist geen perkament of papier verloren wilde laten gaan. In deze zin is het gedicht van Henricus de Oosterwijck echter duidelijk geen neventekst: als eerste tekst, meteen gevolgd door De Dynters Kroniek in hetzelfde katern, is de aanwezigheid in het handschrift vanaf het begin bedoeld geweest. Daarmee is overigens nog niets gezegd over de initiatiefnemer hiervan en zijn eventuele bedoelingen. De inhoud van een concrete codex wordt bepaald door de opdrachtgever van de codex, niet door de auteur van het werk. In dit geval wil dat dus enkel zeggen dat een bepaalde besteller van de Kroniek van Edmond de Dynther ervoor gekozen heeft deze tekst te laten voorafgaan door het gedicht van Henricus de Oosterwijck.

Beginpagina van het gedicht van Henricus de Oosterwijck in het manuscript van Arras (Médiathèque municipale, ms. 388 (655))

Suggestief is hierbij dat de twee handschriften waarin het gedicht van Henricus Custodis is opgenomen, sterke overeenkomsten vertonen: beide zijn op papier geschreven, hebben een klein folioformaat (circa dertig centimeter hoog) en zijn niet versierd met miniaturen of gedecoreerde initialen, maar slechts met eenvoudige rode lombarden (initialen in één enkele kleur). Het gaat allesbehalve om luxeproducten zoals de handschriften voor het hertogelijk hof in de Bourgondische periode of zijn omgeving. Ook al ontbreekt in de twee handschriften elke concrete aanwijzing, het is mogelijk dat het om handschriften gaat die niet zozeer voor hertogelijke beampten werden gemaakt, maar eerder uit het academische milieu stammen. Daarmee zou de aanwezigheid van Henricus' gedicht gemakkelijker verklaard kunnen worden, omdat hij tot datzelfde milieu behoorde. Dat brengt ons uiteraard ook tot de vraag van het doelpubliek van De Dynters Kroniek die werd geschreven tijdens de regering van Filips de Goede (in Brabant: 1430-1467). Traditioneel plaatst men het ontstaan van de *Chronica* 'volledig (...) in kringen van het Bourgondische hof', waarbij gewezen wordt op het feit dat de auteur tijdens het schrijven de secretaris van de hertog was maar ook betaald zou worden voor het schrijven van dit werk.¹¹ Er is echter geen spoor van de Latijnse tekst in de hofbibliotheek te vinden, maar misschien wel van een Franse vertaling van de hand van Jean de Wauquelin, die vaker optrad als redacteur, vertaler, auteur voor de hertogen van Bourgondië.¹² Het Frans was ook de normale taal aan het hof. Het leeuwendeel van de handschriften in de bibliotheek van de hertogen was in het Frans; het aantal Latijnse codices is, afgezien van de liturgische of daarmee in verband staande handschriften, eerder gering. Voor wie schreef Edmond de Dynter dan een volumineuze Latijnse kroniek op een moment dat de volkstalen voor zo'n doel vaker werden gebruikt? Ik kan hier niet veel meer doen dan de vraag stellen, maar het antwoord daarop zou ook voor Henricus' gedicht gevolgen kunnen hebben. Voor het moment moeten we, ook met het oog op de beperkte handschriftelijke overlevering, genoeg nemen met de constatering dat het gedicht enkel is overgeleverd in sommige handschriften met de Kroniek van Edmond de Dynter.

Het gedicht van Henricus Custodis moet overigens net iets ouder zijn dan De Dynters kroniek die gedateerd wordt tussen 1443 en 1447. Het ziet ernaar uit dat Henricus zijn gedicht begon tijdens de korte regering van Filips van Sint-Pol als hertog van Brabant (1427-1430). Dit blijkt uit de verzen:

*Nunc retinet grandem post Anthoniumque Iohannem
Cuius post obitum fratrem tenet ipsa Philippum.*

'Nu heeft het (= Brabant) na de grote Antoon en Jan
Na diens dood zijn broer Filips (als hertog)'

¹¹ Zie Doutrepont, *La littérature française*, 416 en 429-430; Stein, *Politiek en historiografie*, 60.

¹² Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, ms. 10229. Ms. 10229 is niet volledig. Het handschrift werd in 1746 door de Fransen mee naar Parijs genomen en keerde in 1770, voorzien van een nieuwe band met het Franse koninklijke wapen, terug. Gezien de geschiedenis van de bibliotheek betekent dat dat dit handschrift naar alle waarschijnlijkheid vanaf 1559 al in de collectie zat (moment van de oprichting van de Koninklijke Bibliotheek van Bourgondië door Filips II), aangezien er vanaf dat moment lange tijd geen of nauwelijks boeken bijkwamen (en zeker geen handschriften). Filips II bracht de boeken uit de verzameling van de hertogen van Bourgondië en van andere leden van de familie samen. Daarom lijkt het voor de hand te liggen als hypothese te formuleren dat dit handschrift uit kringen van de hertogelijke familie afkomstig is, ook al laat zich niets naders met zekerheid hierover zeggen. Zie Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits*, 8, 261-262, nr. 5649.

Filips van Sint-Pol was de broer van Jan IV (die de stichting van de Leuvense universiteit ondersteunde) en de zoon van Antoon van Bourgondië die in 1415 in de Slag van Azincourt sneuvelde. Na Filips' dood was deze zijtak van de Bourgondische dynastie uitgestorven en kwamen Brabant en Limburg aan de hoofdtak met Filips de Goede (hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen van 1419 tot 1467, hertog van Brabant van 1430 tot 1467). Kort na deze overgang moet Henricus zijn gedicht hebben aangepast, want onmiddellijk op de net geciteerde verzen volgt:

*Nunc post hos fortem tenet horum terra nepotem,
Qui Burgundiorum dux est, dominus et eorum
Sic et Flandrorum comes est, dominus et eorum.
Nam vix in mundo dux est potentior isto
Philippus dictus.*

‘Nu heeft het land na hen hun sterke neef,
Die hertog en heer van Bourgondië is,
En eveneens graaf en heer van Vlaanderen.
Want er is nauwelijks een machtiger hertog dan deze op aarde
Filips geheten.’

Daarmee komt de tijd van ontstaan van het gedicht wellicht op 1427-1430 met een herwerking kort na 1430.

Henricus' gedicht is geschreven in dactylische hexameters, de versmaat die sinds de klassieke oudheid in gebruik is voor de meer zwaarwichtige poëzie, met name voor het epos. Het is het metrum van Homerus, Vergilius en van Ovidius' *Metamorphoses*. Het gaat om een versregel van zes voeten, waarvan de eerste vijf een volledige dactylus hebben (lang kort kort) en de zesde een onvolledige (lang kort). In de klassieke metriek kunnen de twee korte door één lange worden vervangen, zodat men in plaats van een dactylus een spondee (lang lang) krijgt. De klassieke dichters wisten van deze versmaat een briljant iets te maken, soepel en wendbaar, waarbij (metrisch) vers en (syntactische) zin meestal niet samenvallen, zodat de tekst doorloopt en tot doorlezen uitnodigt of zelfs verplicht. In de middeleeuwse Latijnse poëzie verandert dit enigszins. Zonder de indruk te willen wekken dat deze middeleeuwse Latijnse poëzie minderwaardig zou zijn, moet er toch op worden gewezen dat het gevoel voor de subtiliteiten van de klassieke metriek en voor het spel dat men daarmee kan spelen om extra nuances te bieden, in de middeleeuwen grotendeels verloren ging. Het lijkt erop dat in veel gevallen de focus verschoof en het feit dat het metrisch schema beantwoordde aan het klassieke basispatroon op zichzelf al voldoende was om het als een geslaagd vers te beschouwen. Met andere woorden: men leek tevreden als het vers inderdaad een correcte dactylische hexameter was. Bovendien vond er nog een andere ontwikkeling plaats: in de oudheid bestond een vers uit een opeenvolging van lange en korte versvoeten, maar vanaf de late oudheid maakte deze plaats voor een opeenvolging van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Het gevoel voor kort en lang verdween, terwijl zich een sterk intensiteitsaccent doorzette in het gesproken Latijn (en dan in de Romaanse talen: met name het Frans heeft hier sterk de gevolgen van ondervonden). Daar komt nog een derde kenmerk van de middeleeuwse-Latijnse poëzie bij, namelijk de voorkeur voor het rijm. Klassieke (en Neolatijnse) poëzie rijmt niet dan bij hoge uitzondering. In de middeleeuwen paste men echter met veel enthousiasme het rijm toe, tussen de verzen onderling of als binnenrijm, waarbij twee helften van een vers op elkaar rijmen.

(Detail uit) de afstammingslijn van de hertogen van Brabant, zoals weergegeven in *Die alder excellenste cronyke van Brabant* uit 1498, auteur onbekend, gedrukt door Roland van den Dorpe in Antwerpen (Bron: Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, inlegvel)

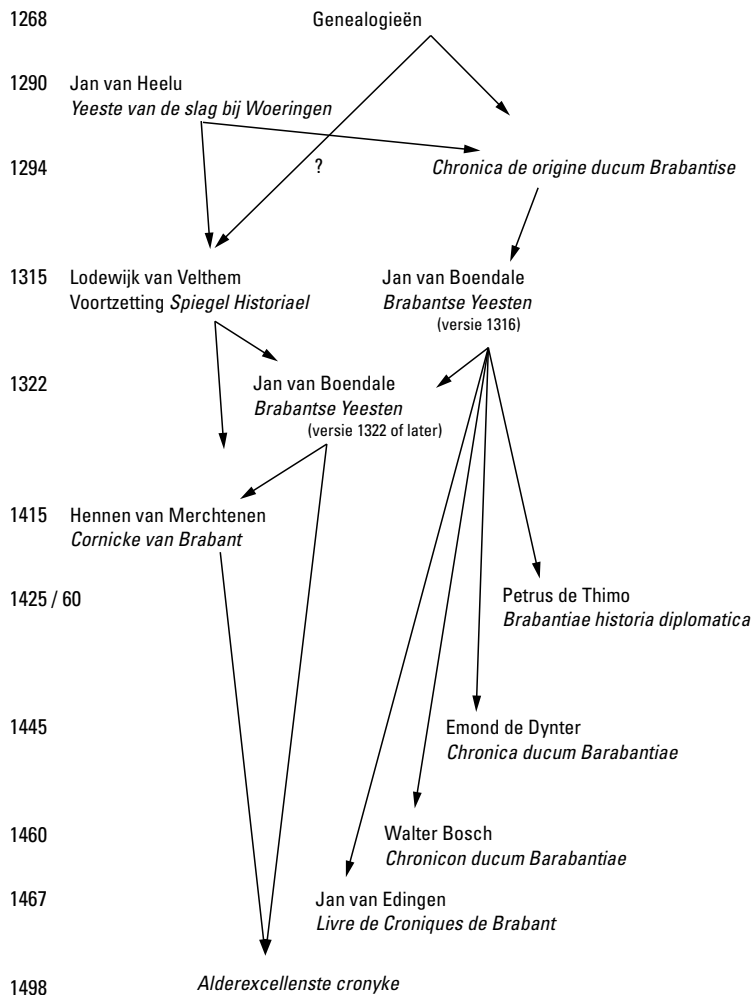
Het laatste vinden we bijna als regel in Henricus' gedicht (zie bijvoorbeeld v. 1-4). Rijm tussen twee verzen komt voor, maar is veel minder frequent. Met dat al vertoont een middeleeuws vers een heel andere aanblik dan een klassiek of humanistisch vers: de verwachting was ook anders. Zoals al gezegd: het feit dat het vers een 'correcte hexameter' was, liefst geciseleerd met binnenrijm, volstond om het geslaagd te doen zijn. Dat wil ook zeggen dat de dichters zich meer moeite leken te geven om steeds een afzonderlijk correct vers af te maken in plaats van het vers in het grotere geheel van een gedicht te zien. Men schreef 'per vers'.

Henricus Custodis is een extreem voorbeeld hiervan. Praktisch nooit loopt een zin over verschillende verzen door, behalve in opsommingen: vrijwel steeds komt een metrisch afgerond vers overeen met een syntactische eenheid van een zin, een bijzin of een bijstelling. De hierboven geciteerde verzen vormen hiervan al een goede illustratie. Dat maakt ook dat Henricus' gedicht in feite één enorm gedreun is. Deels hangt dat dus met de algemene kenmerken van de middeleeuwse Latijnse poëzie samen, deels ook met Henricus' vrij beperkt poëtisch talent.

De *Laus Brabantiae* bestaat in wezen uit twee onderdelen zonder enige logische, stilistische of andere verbinding. De eerste helft van het gedicht (v. 7-109) bestaat uit een uitweiding over de verschillende letters van de naam *Brabantia* of *Brabancia* die als een acrostichon worden voorgesteld: *Beata Regalis Abundans Bona Audax Nobilis Tranquilla* (of: *Concors*) *Iusta Amabilis* ('zalig, koninklijk, overvloedig, goed, edel, rustig (of: eendrachtig), rechtvaardig, lieflijk'). Het gaat om een procedé dat in de middeleeuwen (en later) geliefd was en men vindt dit rijtje ook elders.¹³ De eerste die – zij het in het Nederlands – dit rijtje als stramien voor een lof van Brabant zou hebben gebruikt, is Hennen van Merchtenen in zijn *Cornicke van Brabant*, voltooid in 1415.¹⁴ Het ging er Henricus ook niet om origineel te zijn (dat is een negentiende-eeuws concept), maar om Brabants lof op gepaste wijze te bezingen en daartoe leek dit schema hem zeer geschikt. Helaas ontbrak het hem aan voldoende versificatiekunst en verbeeldingskracht om dat op een voor ons boeiende manier te doen. Dat men er in

¹³ Zie over het aspect 'zalig' Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 57-81 en over het aspect 'koninklijk' Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 82-115.

¹⁴ Zie Anrooij, 'De lof op Brabancia'. Zie over de *Cornicke van Brabant* ook Anrooij, 'Literaire ambities'.

De kroniekschrijvers van Brabant hebben elkaar onderling beïnvloed. Hier zien we de invloedslijnen binnen de Brabantse historiografie ten aanzien van gegevens betreffende de regering van hertog Jan I van Brabant (Uit: Robert Stein, 'Het beeld van Jan I in de Brabantse historiografie', *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 10 (2003) 162-181, schema op p. 167)

zijn tijd anders over dacht, blijkt wel uit het feit dat de tekst toch in ten minste twee gevallen gekopieerd werd. De tweede helft (v. 110-190) bestaat dan uit een opsomming van de verschillende steden van het hertogdom, waarbij hij op dezelfde manier te werk zou gaan als de geografen en topografen van de zestiende en zeventiende eeuw. Elke stad wordt kort gekarakteriseerd. Helaas blijkt ook hier weer Henricus' gebrek aan verbeeldingskracht, want behalve enkele uitzonderingen weet hij in menig geval niet meer te zeggen dan steeds te herhalen dat de stad goed voorzien is van muren, poorten en rijke huizen. Van de andere kant: misschien was er ook niet veel anders van te zeggen, gevoeligheid voor monumenten zoals wij die claimen te hebben bestond nog niet... Zo volgen na een vrij uitgebreide passage over Brabants eerste en oudste hoofdstad Leuven Brussel, de abdijstad Nijvel, het tweeherige (en daardoor ook Brabantse!) Maastricht, 's-Hertogenbosch (ook weer iets uitgebreider),

Henricus Custodis noemde Breda als een van de 'sierlijke en aangename' steden van Brabant. Die kwalificatie lijkt terecht, gezien dit schilderij getiteld 'Christus en de Samaritaanse vrouw bij de stad Breda', geschilderd door een onbekende kunstenaar tussen 1518 en 1520. Dit waarschijnlijk oudste stadsgezicht van Nederland toont het laatmiddeleeuwse Breda (collectie Breda's Museum)

Antwerpen, Lier, Tienen en Diest. Dan volgen in drie verzen steeds zes kleinere steden: Breda, Steenberghe, Aarschot, Vilvoorde, Bergen op Zoom, Herentals, Helmond, Zichem, Geldenaken, Zoutleeuw, Hannuit, Gemblours, Ravenstein, Grave en Megen, waaraan in een laatste vers nog Heusden, Halen en Landen worden toegevoegd. Heusden is overigens een grensgeval en behoorde nu eens wel tot Brabant, dan weer tot Holland. Ook Ravenstein en Grave waren vaker niet-Brabants dan Brabants. Opvallend genoeg ontbreken Eindhoven en de plaatsen in de Meierij van 's-Hertogenbosch die steeds weer als stad worden betiteld, maar die in feite vrijheden waren: Sint-Oedenrode en Oisterwijk (Mechelen ontbreekt eveneens, maar die stad was in Henricus' tijd niet in Brabantse handen). Na de opsomming van deze steden volgt nog een relatief lange passage over de Kempen waarbij het gedicht opvallend lang halt houdt bij de priorij van Postel, om dan met een aansporing tot de hertog om dit Brabantse land lief te hebben te eindigen. Van de andere abdijen waarmee Brabant rijkelijk was gezegend (Park, Vlierbeek, Averbode, Tongerlo, Grimbergen, Affligem, Hemiksem, Villers-la-Ville, Gemblours enzovoort) ontbreekt elk spoor.

Drie geografische entiteiten worden dus iets uitvoeriger besproken dan de andere: Leuven, 's-Hertogenbosch en de Kempen. Leuven, hiërarchisch en historisch de eerste hoofdstad van het hertogdom, wordt geprezen om zijn Sint-Pieterskerk, zijn vijf parochies, zijn dubbele omwalling, zijn burcht, zijn Sint-Geertrui-klooster, zijn gasthuis en zijn net gestichte universiteit. Henricus voegt hieraan de vrome wens toe dat aan de *Alma mater* altijd eendracht en wijsheid zou heersen. Of hij zo uitgebreid op Leuven ingaat omdat hij

er zelf verblijft en doceert, is niet zeker: uiteindelijk was de stad, zoals het in het gedicht heet, *patrie caput* 'de hoofdstad van het vaderland'. Brussel mocht dan wel in de dertiende eeuw de voornaamste residentie zijn geworden, Leuven bleef zich als de echte hoofdstad beschouwen. Henricus maakt hier overigens de spitsvondige vergelijking met de patroon van de stad, Petrus, die hoofd van de apostelen was.

In de beschrijving van 's-Hertogenbosch valt vooral op dat de stad enerzijds geprezen wordt om haar liefdadige instellingen en anderzijds om haar onverschrokken karakter. Deels uit dit laatste zich op militair vlak – de stad is *aquosum* (vol water) en heeft zich fel geweerd tegen de Geldersen – en deels is dit een kwestie van strafrecht. Zo vermeldt Henricus expliciet de vervolging van rovers, dieven, nachtelijk zwervend gespuis en bovendien van valsemunters. Met dit alles wordt de stad haast de verpersoonlijking van de Brabantse deugden die in het eerste deel zijn genoemd. 's-Hertogenbosch gaat als vierde hoofdstad in het gedicht aan de derde hoofdstad, Antwerpen, vooraf. Het is mogelijk dat, zoals IJsewijn vermoedde, de langere passage over 's-Hertogenbosch (net als die over Leuven) samenhangt met een grotere persoonlijke betrokkenheid van Henricus, maar dat is moeilijk te bewijzen. Henricus' geboorteplaats Oisterwijk hoorde uiteraard wel onder 's-Hertogenbosch, maar daar is nog niet mee gezegd dat het patriottisme van een kleinere plaats noodzakelijkerwijs een grotere aandacht voor de kwartiershoofdstad met zich mee zou brengen. In Oirschot zou men vermoedelijk 's-Hertogenbosch zo veel mogelijk verzwijgen of negeren...

Naast de eigenlijke steden en stadjes wordt er één groter gebied besproken, namelijk de Kempen. In de eigenlijke en meest ruime betekenis omvat deze landstreek het gebied tussen de valleien van de Demer, de Schelde en de Maas, waarbij in het noordoosten de Peel deze functie van grenszone overneemt. Dat betekent dat inderdaad een zeer groot deel van het hertogdom tot de Kempen gerekend kan worden. Wij associëren traditioneel een beeld van grote armoede met de Kempen. Op natuurlijke rijkdom hoeft men inderdaad niet te rekenen, maar ons beeld is wel sterk bepaald door het verval van de regio tijdens en na de Tachtigjarige Oorlog (toen het frontgebied was en meer dan geregeld werd uitgeplunderd) en de Generaliteitsperiode (toen het gebied zich niet kon herstellen). Pas in de negentiende eeuw lijkt het tij dan te keren met de industrialisatie die tegenover de arme landbouw geplaatst wordt. Toch beleefde de Kempen juist in de vijftiende en zestiende eeuw een eerste bloeitijd, onder meer door de uitbreiding van de lakenproductie vanuit de steden naar het platteland. Met name Oisterwijk heeft hiervan geprofiteerd. De getuigen van deze eerste bloeitijd zijn nog steeds te zien in de grote Kempische kerken als die van Hoogstraten, Geel, Hilvarenbeek en Oirschot. Het flinke aantal studenten en vooraanstaande personen dat in de vijftiende en zestiende eeuw uit de Kempen afkomstig was, contrasteert scherp met de magere oogst die de zeventiende tot negentiende eeuw opleveren. Het beeld dat Henricus van de Kempen ophangt als een land dat rijk is aan bijen, schapen en linnen is wellicht iets te rooskleurig, maar als hij het aantal persoonlijkheden aan het bisschoppelijk hof in Luik of de Curie in Rome prijst of het aantal geleerden, is dat niet helemaal ten onrechte. Het spreekt vanzelf dat hij Edmond de Dynter en zichzelf daar ook wel toe gerekend zal hebben.

Het Latijn van Henricus Custodis laat zich eenvoudig beschrijven als 'extreem middel-eeuws': op geen enkele wijze vertoont zijn Latijn aanleuning bij klassiekere vormen of auteurs uit de oudheid. De dwingende vorm van het vers beperkt uiteraard de mogelijkheden en heeft ook tot nogal wat herhaling geleid. Geregeld is zijn uitdrukkingswijze onhandig, maar zelden is wat hij zegt echt obscuur of onbegrijpelijk. De onhandigheid is dan ook wellicht toe te schrijven aan de dwang van het metrum. Wel is duidelijk dat Henricus geen

Tekst

Sigla:

A: Arras, Médiathèque municipale, ms. 388 (655)

M: Milano, Biblioteca Ambrosiana, ms. C 70 inf.

*Henrici de Oesterwijck,**Medicinae professoris Lovaniensis,**Carmen in Laudem Brabantiae*

- 1 Fas sit laudare patriam propriamque probare,
 Pro qua pugnare licet et penam tollerare,
 Maxime si digna sit, laudabilis¹⁵ atque benigna.
 Si nimis aut parce laudo, lector, mihi parce.
- 5 Nam non est facile medium per multa tenere;
 Omnia complere brevis nequit aut retinere.
 Ter tres litterulas vox dat *Brabantia* gratis,
 Plenas misteriis per ter tria nomina pulchris.
 Littera B grata dat significare beata.
- 10 Multa beatorum genitrix *Brabantia* florum;
 Sanctos et sanctas genuit *Brabantia* plantas:
 Mater *Amelberga* quorum sancta proborum,
 ymmo beatorum merito splendet puerorum:
Gudila, *Reynildis*, *Ermelindis*, *Pharaildis*
- 15 Et *Cameracensis* sanctus presul *Emebertus*
 Ex *Amelberga* venerunt matre beata,
 Que *Karlemanni* ducis extitit optima nata.
Gertrudis larga, cui sancta parens *Yduberga*,
Claret Nyvelle, quam laudant iure puella.
- 20 *Elyzabeth* sancta, *Gummarus* et optima *Begga*,
 Presul et *Arnulphus Metensis* valde beatus,
 Et plures alii fulgent hoc germine sancti,
 Ante Deum placidi, celi dyademate digni,
 Qui loca clarificant, patrias variasque decorant.
- 25 O, quam preclara fuit hec generatio cara!
 Semen iustorum generatio recta piorum!
 Littera regalis R, et est *Brabantia* talis:
 tellus summorum generosorum dominorum,
 de *Trojanorum* regali stirpe proborum.
- 30 Hinc *Puppinorum* natum genus et *Karolorum*.
 Abs medio ter tres habuit *Brabantia* reges,
Puppinum, *Magnum Karolum*, septem quoque post hos
 Reges sceptratos, *brabiones*¹⁶ germine gratos,

¹⁵ *Laudabilis* M: *laudibus* A.

¹⁶ *Brabiones*: niet in de woordenboeken te vinden. Misschien dacht Henricus Custodis aan het wel geregeld betuigde *brabium* of *bravium* 'prijs' en zou het vandaar iets moeten betekenen als 'wie een prijs wint, held', maar dit blijft onder voorbehoud. Misschien ook wil het niets anders zeggen dan gewoon 'Brabanders' (dit laatste zou eerder passen bij *germine*; in de vertaling is deze mogelijkheid gevolgd).

Vertaling

*Lofzang van Brabant,
door Henricus van Oisterwijk,
hoogleraar in de geneeskunde te Leuven*

- 1 Het is juist het vaderland te loven en het eigene te verheffen
 Waarvoor men mag vechten en moeite verdragen,
 Vooral als het waardig, loffelijk en goedgunstig is.
 Als ik het te weinig of te veel loof, lezer, wil het mij vergeven.
- 5 Het is niet gemakkelijk te midden van veel dingen het midden te houden;
 Beknophtheid kan niet alles weergeven of behouden.
 De naam *Brabantia* bevat drie maal drie letters,
 Vol van geheimenissen door drie maal drie namen schoon.
 De fraaie letter B betekent *beata*, 'zalig'.
- 10 Brabant is een grote verwekker van heilige bloemen;
 Brabant bracht mannelijke en vrouwelijke heilige planten voort:
 Amelberga was de heilige moeder van vijf deugdzame,
 Nee, door de verdienste van heilige kinderen schittert zij:
 Goedele, Reinildis, Ermelindis, Veerle
- 15 En de heilige bisschop van Kamerijk Emebertus
 Kwamen voort uit heilige moeder Amelberga
 Die een dochter was van hertog Karloman.
 Door Geertrui, dochter van de heilige Iduberga,
 Is Nijvel wijd bekend, terecht door maagden geprezen.
- 20 De heilige Elisabeth, Gummarus en de goede Begga,
 En de zeer zalige bisschop Arnolf van Metz
 En vele andere heiligen schitteren uit dit nest afkomstig,
 Gelukkig vóór God, de hemelse diadeem waardig,
 Die hun streek beroemd maken en hun respectievelijk vaderland sieren.
- 25 O, wat was dat dierbaar geslacht beroemd!
 Het zaad van de rechtvaardigen is de terechte groei van de vromen!
 De R is een koninklijke letter en koninklijk is ook Brabant:
 Een land van de hoogste en edelste heren
 Gesproten uit het koninklijk geslacht van Troje.
- 30 Hier komt de familie van de Pepijns en de Karels vandaan.
 Uit zijn midden¹⁷ had Brabant drie maal drie koningen,
 Pepijn, Karel de Grote en zeven gekroonde koningen
 Na hen, goede Brabanders¹⁸ van afkomst,

¹⁷ De vertaling 'uit (eigen) midden' voor *abs medio* is niet zeker, maar ik zie geen beter alternatief.

¹⁸ De betekenis van het Latijnse woord *brabio* is onduidelijk (zie boven). Deze vertaling is dus heel voorlopig.

- Preter multiplices venerandos post venientes
 35 Eius erantque duces de regibus et probiores
 Urbis¹⁹ et orbis apicesque simul retinentes,
 Fratres Balduinus de Bulion et Godefridus,
 Victores terre sancte Iherosolomitane,
 Sunt Brabantini materno sanguine bini,
 40 Posthabitis²⁰ multis regali germine fultis.
 Post Wenceslaum regis natumque Bohemum
 Nunc retinet grandem post Anthoniumque Iohannem,
 Cuius post obitum fratrem tenet ipsa Philippum.
 Nunc post hos fortem tenet horum terra nepotem,
 45 qui Burgundorum dux est, dominus et eorum,
 sic et Flandrorum comes est, dominus et eorum.
 Nam vix in mundo dux est potentior isto,
 Philippus dictus: servet Deus hunc benedictus,
 Omnes regales Brabantos francigenales²¹,
 50 Gloria longa salus cui sit victoria virtus.
 Est A signans primum, plenum vel habundans.
 Est hac in patria multorum copia multa:
 Copia multorum fluit illic magna ciborum;
 Copia vinorum quam plurima multimodorum;
 55 Copia pannorum viget illic valde bonorum;
 Copia templorum, claustrorum, presbiterorum,
 Claustrorum, domino qui subveniunt onerato,
 Claustrorum, terre que prosunt tempore guerre,
 Et multis usque prosunt meritis precibusque;
 60 Terraque multorum magnatum pacificorum,
 Terra tot armorum, clarorum terra virorum;
 Terra facetorum²² morum bene compositorum.
 Altera B bona sit digne cum fertilis assit,
 Grata, ferax Cereris, Bacho gratissima vitis,
 65 Plenaque rivorum clarorum dulciflorum,
 Terraque silvarum, pratorum valde bonorum.
 Optime coniuncta sunt quatuor hic elementa:
 Ignis de lignis, aer purissimus ori,
 Predulces valde fontes per viscera terre.
 70 De post A sequitur, audacia significatur:
 Audax quam patria sit, monstrant tempora longa,
 Audacesque duces velud apri sive leones
 Senserunt patrie multe sensereque terre;
 Sensit Wilhelmus dux hanc patriam bene Gelrus,

19 Urbis *IJsewijn*: uribis A, uribus M.

20 Posthabitis *IJsewijn*: post habitis AM.

21 *Francigenales*: neologisme. *Francigena* (Fransman, persoon uit (het Noorden van) Frankrijk) en het adjectief *Francigenus* (Frans) zijn wel bekend. *Francigenalis* moet betekenen 'geboren in Frankrijk' of 'van Franse afkomst'. *IJsewijn* vermeldt ten onrechte 'the men of Brabant' als betekenis in zijn *index nominum*: het woord *Brabantos* staat net vóór *francigenales*.

22 Facetorum *IJsewijn*: fatetorum AM.

- Naast talrijke eerbiedwaardige vorsten na dezen
 35 Had het ook grote hertogen van koninklijken bloede
 Die de hoogste posities in Stad en wereld bezetten,
 De gebroeders Boudewijn en Godfried van Bouillon,
 Overwinnaars van het Heilig Land van Jeruzalem,
 Zijn beiden van moederskant van Brabantse afstamming,
 40 En velen van koninklijken bloede waren hun minderen.
 Na Wenceslas, zoon van de koning van Bohemen,
 Is nu hertog na de grote Antoon en Jan,
 Filips na de dood van zijn broer.
 Na hen heeft het land nu hun sterke neef
 45 Die hertog van Bourgondië is en hun heer,
 Die ook graaf van Vlaanderen is en hun heer.
 Want er is op aarde nauwelijks een machtiger hertog dan deze,
 Filips: de gezegende God behoeft hem
 En alle Brabanders van koninklijke Franse afkomst,
 50 Voor wie zij lange faam, heil, overwinning en deugd!
 De A betekent 'eerste', 'vol' of 'overvloedig'.
 In dit land is een grote hoeveelheid van veel dingen:
 Daar is een grote voorraad van talrijk voedsel;
 Een enorme hoeveelheid wijn van allerlei soorten;
 55 Daar vindt men een hoeveelheid van heel goede lakens,
 Een hoeveelheid kerken, kloosters, priesters,
 Van kloosters die hun zwaar belaste heer ondersteunen,
 Van kloosters die het land ten tijde van oorlog van voordeel zijn
 En ook anders van voordeel zijn door talrijke verdiensten en gebeden;
 60 Een land van talrijke vredelievende heren,
 Een land van zo veel wapens, een land van beroemde mannen,
 Een land van goede en sierlijke manieren.
 De tweede B is *Bona*, 'goed' omdat het waarlijk vruchtbaar is,
 Aangenaam, rijk aan graan, zeer vruchtbaar voor de wijnrank
 65 En vol heldere zoetvloeiende beekjes,
 Een land van bossen en heel goede weiden.
 Op de beste wijze zijn hier de vier elementen met elkaar verbonden:
 Vuur uit het hout, de zuiverste lucht,
 Zeer zoete bronnen in de ingewanden van de aarde.
 70 De A die volgt, betekent *audax* oftewel 'Moed':
 Hoe moedig het land is bewijst de geschiedenis
 En tal van landen en staten hebben gemerkt
 Hoe moedig de hertogen waren, als everzwijnen of leeuwen.
 Dat heeft Willem van Gelre goed gevoeld

- 75 et nunc dux magnus sensit Clocestricus Anglus.
Sunt quoque barones patrie quasi mente leones,
Audaces bellis, magni promptique duelles.
N post consequitur,²³ N nobilis insinuatur.²⁴
Nobilis hec patria genuit dyademata multa²⁵;
- 80 Nobilis hec patria propria terre bonitate;
Nobilis hec patria dominorum nobilitate;
Est quoque milicia patrie fortis probitate;
Splendet honestate civesque vigent pietate,
Nec Brabantinus dat toxica pessima virus.²⁶
- 85 T vel C sequitur, sicut vox sillabicatur.
Est T tranquilla, nec gens tranquillior illa,
Mitis, pacifica, tranquille pacis amica.
Si C scribatur, concordia connumeratur.
Concors multorum sanorum conciliorum
- 90 Est populus patrie domino bene conciliante.
Consulit insignes, viles spernendo bilingues,
Qui de lite suas cupiunt implere crumenas.
Consulit et cives cum prelatisque sagaces.
Idcirco dominus utatur²⁷ conciliando
- 95 Prudentum vere sensu fidei venerando,
Semper honestatem qui suadent et probitatem.
Tu, Concordia, sis ibi principium quoque finis.
I bene ius redolet; hec patria ius dare gaudet
Et ius accipere; sic cuique suum dare plaudet.
- 100 Ius domini terre sibi dat, vitat mala guerre,
Datque Deo iura sua spiritualia pura.
Est conservatrix recti iuris famulatrix,
Et fert imperii gladium dux marchio sacri,
Defendens patriam iuste tutando plateam,
- 105 Qua mercatores portant nummismate²⁸ merces.
Nona sit A signum quam amabilis est bene dignum,
Quod reperire velis ex dictis atque sequelis.
Sunt baronatus ibi magni ceu comitatus,
Claustraue formosa splendent ibi religiosa.
- 110 Opida laudanda tenet et multum peramanda, De opidis
Ter tria maiora retinet, tria sexque minora.
Splendet ibi grandis purgata Lovenna nephandis: Lovanium
Ecce Cephas celebrat Petrum; patrie caput extat,
Cuius in ecclesia sacra regula pollet amanda.

23 Consequitur A: sequitur M *IJsewijn*.

24 Insinuatur M: insunuatur A.

25 Nobilis hec patria genuit dyademata multa A *IJsewijn*: nobilis hec patria dominorum genuit dyademata multa M.

26 Virus M: verus A *post corr.*

27 Utatur A: vocatur M.

28 Nummismate M: nummismata A.

- 75 Net als nu de Engelse hertog van Gloucester.
 Ook de baronnen van het land zijn in hun gemoed als leeuwen,
 Moedig in de oorlog, grote en parate krijgsheren.
 N volgt hierna, N wijst op 'nobel':
 Dit nobele land bracht tal van kronen voort;
- 80 Nobel is dit land door de vruchtbaarheid van zijn grond;
 Nobel is dit land door de adel van zijn heren;
 Het leger van het land is ook sterk en krachtig;
 Het schittert door eergevoel en de burgers glanzen van vroomheid,
 En het Brabantse sap geeft niet het slechtste vergif.²⁹
- 85 Nu volgt een T of een C, al naargelang de spelling die men kiest.
 De T is *Tranquilla* 'rustig' en er is geen rustiger volk dan het Brabantse,
 Zachtmoedig, vredelievend, een vriend van de rustige vrede.
 Als men C schrijft, wordt het als *Concordia* 'eendracht' geduid.
 Het volk is eendrachtig in zijn vele verstandige raadsvergaderingen
- 90 En de heer van het land verenigt hen welwillend.
 Hij vraagt raad aan de vooraanstaanden, veracht een gespleten tong
 Die de eigen beurs wil vullen door een geschil.
 Hij vraagt raad aan de schrandere burgers en prelaten.
 Moge daarom de vorst beroep doen op de eenheid
- 95 Van de eerbiedwaardige opinie van de wijzen,
 Die altijd eerlijkheid en deugdelijkheid adviseren.
 U, Eendracht, wees daar begin en eind!
 De I klinkt naar *ius*, 'recht': dit land verheugt zich om recht te doen
 En te ontvangen; zo juicht het toe aan ieder het zijne te geven.
- 100 Het geeft zichzelf het recht van de landsheer, vermijdt de rampen van de oorlog
 En geeft aan God Zijn zuivere geestelijke rechten.
 Het is de behoeder van de rechtvaardigheid en de dienstbode van wat juist is,
 En de markgraaf van het Heilige Rijk voert het zwaard,
 Verdedigt het vaderland rechtvaardig, beschermt de wegen
- 105 Waar de kooplieden hun waren voor geld langs vervoeren.
 A is de negende letter. Hoe aimabel Brabant is, is wel waard
 Dat je dat wilt vinden in wat gezegd is en nog gaat volgen.
 Er zijn grote baronieën of graafschappen,
 Mooie religieuze kloosters stralen er.
- 110 Brabant heeft lofwaardige en zeer te beminnen steden, De steden
 Driemaal drie grote en driemaal zes kleinere.
 Daar glanst het grote Leuven gezuiverd van alle blaam: Leuven
 Zij vereert Sint-Pieter en is het hoofd van het land
 In wier heilige kerk een beminnelijke wet heerst.

²⁹ Wat Henricus hier bedoelt is mij niet duidelijk, maar dit staat er in het Latijn.

- 115 Optima campanis ibi fit resonantia magnis.
 Ecclesiis variis fulgetque Lovennia claustris,
 Perrochiis quinis, castro, muris quoque binis.
 Splendet ibi claustrum sancte Gertrudis amandum,
 Hospitibus largum, normam servans venerandam.
- 120 Surgat ibi studium magnumque novum reverendum:
 Semper ibi fronesis, concordia semper ibi sis.
 Sunt silve, vites, populi sunt et sibi mites,
 Devoti dites sunt et raro sibi lites.
 Gratus huic gaudes, brevians sino laudes.
- 125 Splendida formosis muris, bonis preciosa
 Portis ceu Troya, domibus, templis speciosis,
 Precellens illa nimium fortissima villa
 Ut rosa flos florum; domus est ibi conciliorum.
 Pauce sunt tales, tot habet dotes speciales.
- 130 Gaudet Bruxella Gudila, Gertrude Nivella.
 Villa satis grata, fortis, Gertrude sacrata,
 Cetu virgineo splendet gratissima claustro.
 Traiectum Mose, cuius laudes speciose,
 Splendet Servacium magnum servando beatum,
- 135 Qui consanguineus Christi fuit, ymmo propinquus.
 Sunt ibi divina collegia dicia bina.
 Buscum formosum, peregrinus ecclesiarum
 Flos cui pulchrarum, domibusque foro spaciosum,
 Firmum, camposum, sociale, sagax et aquosum,
- 140 Audax, legale, domino proprioque fidele.
 Monstrat virgo satis ibi dona sue pietatis,
 Mater honestatis egris miseris tribulatis,
 Plurima pauperibus dat ibidem Spiritus almus.
 Crescit ibi cultus divinus denique multus.
- 145 Dampnat latrones, fures et vispiliones,
 Acriter infestans pseudo-falsasque monetas.
 Contra Gelrenses se defenditque per enses.
 Fulget mercatrix Antwerpia predominatrix
 Portu cum fluvio, foro, fortissima castro,
- 150 Divite collegio prestans gratim quoque clero.
 Advenit innumeris illic provisio terris.
 Est ibi decisa de Christi carneque visa,
 Cui nec est similis res, pellis prepucialis.
 Gummarus ex Lyra fecit miracula mirra
- 155 Inclitus, egregius, confessor valde beatus.
 Canonicos, muros, homines cernes ibi gratos;
 Hic commune bonum populi resplendet honestum.
 Hinc Hasbanorum Thenis splendetque proborum,
 Ecclesiis, muris, fossis, portis quoque pulchris.

Bruxella

Nivella

Traiectum

Buscumducis

Antwerpia

Lyra

Thenis

- 115 Daar hoort men een heel mooi geluid als de grote klokken luiden.
 Leuven schittert door verschillende kerken en kloosters,
 Vijf parochies, een burcht, twee stadsmuren ook.
 Daar straalt een beminlijk klooster van Sint-Geertrui,
 Open voor gasten, dat een eerbiedwaardige regel volgt.
- 120 Daar verschijnt ook een grote en nieuwe venerabele universiteit:
 Moge daar altijd wijsheid, altijd eendracht heersen!
 Er zijn bossen, wijngaarden; de inwoners zijn zachtmoedig,
 Vroom en rijk en zelden is er twist.
 U zult hierover verheugd zijn, om kortheidswil staak ik mijn lofzang.
- 125 Schitterend door zijn mooie muren, kostbaar door zijn goede
 Poorten net als Troje, door fraaie huizen en kerken,
 Steekt deze zeer sterke stad uit boven de andere
 Zoals de roos als de mooiste bloem; daar is een raadhuis.
 Weinige steden zijn zo, zoveel bijzondere troeven heeft ze.
- 130 Brussel is blij met zijn Goedele, Nijvel met Geertrui.
 Een heel aangename stad, sterk, gewijd aan Geertrui,
 Bekend door zijn vrouwenstift.
 Maastricht, welks lof heel mooi is,
 Schittert door het bewaren van de grote heilige Servaas
- 135 Die een bloedverwant van Christus was, zelfs een nauwe.
 Er zijn daar twee heilige en rijke kapittels.
 Het mooie Den Bosch, met zijn pelgrimsbloem
 Van mooie kerken, ruim door zijn huizen en zijn marktplein,
 Sterk, weids, trouw, verstandig en vol water,
- 140 Moedig, trouw aan de wet en aan zijn eigen heer.
 De Maagd toont daar zeker de vruchten van haar devotie,
 Trouwe Moeder voor zieken, ellendigen en bedrukten,
 De goedgunstige Heilige Geest geeft daar veel aan de armen.
 Daar neemt de goddelijke eredienst nog steeds toe.
- 145 De stad veroordeelt rovers, dieven en nachtelijke zwervers
 En pakt valsemunters stevig aan.
 Tegen de Geldersen verdedigde het zich met het zwaard.
 Het handeldrijvend Antwerpen schittert, een vorstin,
 Sterk door zijn haven aan de rivier, zijn markt, zijn burcht,
- 150 Uitmuntend ook door zijn rijk kapittel en zijn geestelijkheid.
 Daar komt voor ontelbare landen levensvoorraad.
 Daar bevindt zich ook afgesneden van Christus' vlees,
 -zijns gelijke heeft dit niet-, Zijn voorhuid.
 Gummarus maakte uit Lier wonderbaarlijke mirre,
- 155 Een beroemde, uitmuntende, heilige belijder.
 Daar zult u kanunniken, muren en dankbare burgers zien;
 Hier schittert het eerlijk algemeen belang van het volk.
 Ginds schittert ook Tienen in het goede Haspengouw
 Met kerken, muren, grachten en mooie poorten.

Brussel

Nijvel

Maastricht

's-Hertogenbosch

Antwerpen

Lier

Tienen

- 160 Extat mensa sibi ditissima Pneumatis almi.
 Fulget Sulpicii³⁰ Diestensis corporis sancti
 Villa suo domino locuples operosaque castro,
 Muris et portis, fossis, populo bene fortis.
 Omnibus hiis ville subsistunt appropriate,
- 165 Fortes et grate, licet hic non sint numerate.
 Ter sex ornata hec restant opida grata:
 Breda, Steenbergis, Arschot, Filfordia, Bergis,
 Herentals, Helmont, Zichen, Geldonia, Leuwis,
 Hannuyt, Gemblacum, Ravensteyn, quoque Gravia, Megen.
- 170 Hiis adiunguntur Hoesden, Halen, quoque Landen:
 Portis et muris clauduntur et hec bene firmis.
 Pars minus apta fuit, Campinia Macra vocata,
 Lacteque melle fluit; tamen est ovibus bene grata.
 Dives apum, lane, lini, pecorumque, merice.
- 175 Terra mericosa non extans diluviosa,
 Ex pluvia dura non fit fluxu peritura.
 Gignit honestatis magneque viros probitatis:
 Legis divine, decretorum, medicine
 Doctores varios, artistas et studiosos,
- 180 Quos laudant Studia Romanaque Curia magna.
 Templum Lamberti veneratur eos quoque sancti
 Tamquam magnales et fidos officiales,
 Et multis aliis fit eis reverentia templis.
 Castris firmate tibi sunt, Campinia, ville;
- 185 Claustris firmate vel collegiis decorate,
 Sanctis sacrate sed et hospiciis bene grate.
 Postula Campinia venientibus est medicina.
 Pauper cum dite sumunt ibi munera vite
 Et parcum victum, durum de nocte quoque³¹ lectum.
- 190 Symbola non poscit; dat multis quos male noscit.
 Hanc igitur patriam, dux inclite, dilige terram!
 Dilige tam gratam, tot dotibus et decoratam,
- 193 Ob quam vicini te metuunt domini³².
- Vester ut suus integerrimus de Oosterwijck
 Henricus; medicorum minimus, vobis hec
 Propinat, quamvis paucissima de sua
 Pharatra metra hic sint scripta.

³⁰ Sulpicii M: supplicii A

³¹ *Quoque* (AM) bevat één lettergreep te veel. Vermoedelijk moet hier enkel *-que* staan.

³² IJsewijn: Domini. Dit vers is geen hexameter, maar een pentameter (als afsluiting).

- 160 Daar is een zeer rijke tafel van de Heilige Geest.
 De kerk van Diest straalt met het lichaam van de heilige Sulpicius,
 Een rijke stad voor haar heer en met een fraaie burcht,
 Sterk door muren, poorten, grachten en haar bevolking.
 Aan al deze steden zijn dorpen onderworpen,
- 165 Sterke en aangename, ook al worden ze hier niet genoemd.
 Driemaal zes sierlijke en aangename steden blijven er over:
 Breda, Steenberghe, Aarschot, Vilvoorde, Bergen op Zoom,
 Herentals, Helmond, Zichem, Geldenaken, Zoutleeuw,
 Hannuit, Gembloux, Ravenstein, Grave ook en Megen.
- 170 Hier moet men nog Heusden, Halen en Landen toevoegen:
 Zij worden door stevige poorten en muren gesloten.
 Er is een minder geschikt landsdeel, de Grote Kempen genaamd,
 Dat van melk en honing stroomt; toch is het zeer geschikt voor schapen.
 Rijk aan bijen, wol, linnen, schapen en heide.
- 175 Een heideland dat geen overstromingen kent
 En dat na harde regen niet door de stroom zal verdwijnen.
 Het brengt mannen van groot karakter en talent voort:
 Verschillende doctores in de theologie, het kerkelijk recht,
 De geneeskunde, studenten ook in de artes,
- 180 Geprezen aan de universiteiten en de grote Curie van Rome.
 De kerk van Sint-Lambertus vereert hen ook
 Als uitstekende en trouwe officialen,
 En in vele andere bisdommen vinden zij eerbied.
 Uw dorpen, Kempen, worden door kastelen beschermd;
- 185 Beschermd door kloosters en gesierd met kapittels,
 geheiligd door heiligen, maar ook zijn ze aangenaam door hun gasthuizen.
 Postel is voor wie uit de Kempen komt een medicijn.
 Arm en rijk nemen daar samen de geschenken van het leven,
 Een eenvoudige maaltijd en een hard bed in de nacht.
- 190 Betaling vraagt men niet, men geeft aan velen die men amper kent.
 Bemin dus, beroemde hertog, dit land!
 Bemin het zo aangenaam en gesierd met zulke schatten,
- 193 Om welke reden de naburige heren u vrezen.
- Uw onderdanige Henricus de Oesterwijck,
 de minste der medici, biedt u dit uit zijn pijlenkoker,
 in verzen geschreven, aan, hoe klein het ook is.

Commentaar

V. 9-26: B = Beata, 'zalig, heilig'. Henricus Custodis maakt hier geen melding van een aantal heiligen uit zijn eigen streek, zoals Odulphus, Oda en Odrada, maar noemt wel een aantal heiligen uit het zuidelijker deel van het hertogdom, met name heiligen die verwant zijn met de Karolingische dynastie. Hij citeert bijna dezelfde heiligen als Hennen van Merchtenen in zijn *Cornicke van Brabant* uit 1415. Henricus maakt gebruik van een beeldspraak van planten en voortbrengen, vandaar het steeds terugkeren van termen als *gignere* of *germen* of *generatio*. In v. 26 de moraal in dezelfde beeldspraak: de rechtvaardigen vormen het zaad waardoor de vromen kunnen gedijen. Zie over het *Beata*-aspect Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 57-81.

V. 27-50: R = Regalis, 'koninklijk'. Brabant wordt hier vooral geprezen als bakermat van de Karolingen. Deze familie had haar thuisbasis inderdaad op de leemplateaus van Haspengouw en Brabant en in het Luikse; of hen dat tot Brabanders maakt, is een andere zaak. De Trojaanse afkomst van de familie is een steevast terugkerend element in middeleeuwse kronieken, dat ze overigens met talrijke anderen delen. In een tweede gedeelte gaat Henricus in op de meest recente geschiedenis, waarbij hij het Leuvense huis eigenlijk overslaat. Hij vermeldt enkel dat deze hertogen van koninklijke afstamming waren (op een of andere manier stamden de graven van Leuven inderdaad van de Karolingen af) en verwijst nog naar Godfried van Bouillon die in het Waals-Brabantse Baisy geboren heet te zijn. Wenceslas, uit het keizerlijke Luxemburgse huis, was zoon van de koning van Bohemen, opnieuw een koninklijke afstamming. Dat geldt ook voor de hertogen uit het Bourgondische huis die van de Franse koningsdynastie van de Valois afstamden. Brabant had eerst zijn eigen Bourgondische tak, Antoon (1406-1415), Jan IV (1415-1427, stichter van de Leuvense universiteit) en zijn broer Filips van Sint-Pol (1427-1430). Hierna kwam het hertogdom aan de hoofdlinie van de Bourgondiërs, met Filips de Goede (1419-1467, in Brabant 1430-1467). Opvallend is dat Henricus kort achter elkaar twee vorsten als de huidige heersers betitelt (*nunc*): in v. 42 Filips van Sint-Pol en in v. 44 Filips de Goede. Mogelijk hebben we hier te doen met een aanpassing aan de veranderde omstandigheden en dus een getuigenis van het schrijven van het gedicht zelf. Als dat juist is, is Henricus met zijn gedicht begonnen tijdens de regering van Filips van Sint-Pol, maar heeft hij het na diens dood in 1430 meteen aangepast en de verzen over Filips de Goede toegevoegd. Misschien mag men het feit dat *grandem* in het enkelvoud staat en dus enkel op *Anthonium* kan slaan, zelfs zien als een suggestie dat *Iohannem* oorspronkelijk lijdend voorwerp was (en niet betrokken in de voorzetselbepaling na *post*) en dat de aanvang van het gedicht dus opklimt tot de regering van Jan IV. Een andere mogelijkheid is evenwel dat het enkelvoud behouden is vanwege het binnenrijm. Zie over het *Regalis*-aspect Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 82-115.

V. 51-62: A = Abundans, 'overvloedig'. Dit stuk wordt gekenmerkt door een vrij monotone opsomming waarbij dezelfde woorden steeds herhaald worden. De vertaling probeert dit weer te geven. De opsomming heeft enkel in de eerste drie verzen betrekking op producten: voedsel, wijn en laken. De Brabantse lakenindustrie vertoonde in de vijftiende eeuw overigens een gespleten beeld: tegenover de sterke achteruitgang van de grote centra zoals Leuven en Brussel staat de opkomst van de lakennijverheid op het platteland en in de kleinere stadjes zoals juist Oisterwijk. De rest van de passage wordt gevuld met de rijkdom

aan kloosters en aan strijdbare mannen. Van de kloosters wordt onder meer gezegd dat ze hun heer (verstaan moet wellicht worden: de hertog) te hulp komen. De grote Brabantse abdijen zoals Affligem of Park hebben inderdaad altijd een goede verhouding met de hertogen gehad. Hun weldoende invloed wordt in de tekst ook toegeschreven aan de zich daar concentrerende verdiensten en gebeden die in de klassieke katholieke visie als een concentratie aan hemels kapitaal werd beschouwd. V. 58 *claustrorum terre que prosunt tempore guerre* is zowel interessant om het in de middeleeuwen zeer geliefde binnenrijm *terre - guerre* (iets wat de klassieke Latijnse poëzie juist probeerde te vermijden) als om het voorkomen van het uit het Germaans afkomstige woord *guerra* in plaats van het klassiek-Latijnse *bellum* 'oorlog'.

V. 63-69: B = Bona, 'goed'. De aanduiding *Ceres* voor 'graan' en *Bacchus* voor 'wijn' is spreekwoordelijk en wordt in de middeleeuwen courant gebruikt: het voorkomen hiervan heeft dus niets te maken met klassieke geleerdheid, maar vormt deel van de gewone poëtische dictie. In het zuiden van het hertogdom, bijvoorbeeld in Leuven en omgeving, werd tot in de zestiende eeuw inderdaad wijn geproduceerd. In de stad Leuven bevindt zich nog het wijnpershuis van de Sint-Geertruiabdij. In de zestiende eeuw ging deze wijnbouw door de verslechtering van het klimaat (de zogeheten 'kleine ijstijd') teloor. Sinds enkele jaren maakt de opwarming van het klimaat opnieuw wijnbouw in het Hageland mogelijk. Op het eind van deze passage duiken de in de middeleeuwen bijna onvermijdelijke vier elementen op, aarde, water, vuur en lucht, die de grondslag vormden voor de middeleeuwse fysica. Het harmonisch samengaan van deze vier basisbestanddelen van al wat materieel is, garandeert uiteraard een harmonisch en vruchtbaar land.

V. 70-77: A = *Audax* 'moedig'. Opvallend genoeg verwijst Henricus niet naar de exploten van Hendrik I (1195-1235) of Jan I (1267-1294), de hertog van de Slag bij Woeringen (1288), maar enkel naar twee eigentijdse gebeurtenissen, namelijk de strijd tegen de Geldersen onder hertog Willem I en tegen de hertog van Gloucester. Willem I van Gelre (ook wel Willem van Gulik genaamd; 1363-1402) voerde oorlog met hertogin Johanna van Brabant (1356-1406) om het bezit van Grave. In 1388 stuurde Filips de Stoute, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, een troepenmacht tegen hem, wat overigens uiteindelijk niet mocht baten: Grave werd in 1398 Gelders. Humphrey van Gloucester (1390-1447) was echtgenoot van Jacoba van Beieren en raakte als zodanig in strijd met Filips de Goede om het bezit van Henegouwen, Holland en Zeeland. In 1428 werd het huwelijk ontbonden en verdween Humphrey in onze contreien van het toneel. Opmerkelijk is dat in dit vers (v. 75) *nunc ... sensit* staat, waarbij het woord voor 'nu' gecombineerd wordt met een perfectum (*sensit*), dus een verleden tijd. Dit kan op twee dingen wijzen, zonder dat het mogelijk is de definitieve keuze te maken. Ofwel is er sprake van een onhandigheid van Henricus Custodis ten gevolge waarvan *nunc* met een perfectum staat, ofwel is de tekst op dit punt aangepast aan de gewijzigde omstandigheden. In het laatste geval zou *nunc* (en daarmee het gedicht in zijn eerste stadium) stammen uit de tijd vóór 1428, toen het conflict nog volop actueel was. In plaats van het perfectum *sensit* zou Henricus dan wellicht volledig correct het praesens *sentit* hebben geschreven. Na 1428, tijdens een verdere bewerking dan wel aanpassing (zoals ook *supra* heeft plaatsgehad in vv. 42-44), zou hij dan het praesens in het perfectum hebben veranderd. Dat zou dan tevens een argument zijn om inderdaad een langere productie voor dit gedicht aan te nemen, een eerste fase in 1427-1428 onder Filips van Sint-Pol, en een tweede, in of kort na 1430, onder Filips de Goede.

V. 78-84: N = *Nobilis* 'edel'. V. 84 is raadselachtig.

V. 85-97: T = *Tranquilla* 'rustig' of C = *Concors* 'eendrachtig'. In de middeleeuwen werd de combinatie *-ti-* gevolgd door een *-o* of *-a* of *-e* niet meer (ti), maar (tsi) uitgesproken. Daardoor verschenen in de spelling naast de vormen *-tia-*, *-tie-* en *-tio-* in toenemende mate ook *-cia-*, *-cie-* en *-cio-*, aangezien de *c* vóór *e* en *i* ook als een sisklank (ts) of (tsj) werd uitgesproken (in tegenstelling tot de klassieke uitspraak waarin de *c* altijd als (k) klonk: *Cicero* = (kikero)). Dat verklaart het naast elkaar bestaan van twee oplossingen voor deze letter, namelijk voor *Brabantia* met *t* en voor *Brabancia* met *c*. *Bilingues* in v. 91 betekent niet zoals men misschien zou verwachten 'tweetalig' (wat in Brabantse context toch altijd mogelijk was, het *Roman païs* rond Nijvel en Geldenaken is altijd Franstalig geweest), maar 'met dubbele tong'. De lezing *vocatur* in M in v. 94 leidt niet tot een duidelijke betekenis. Daarom heb ik de voorkeur gegeven aan *utatur* uit A. In v. 95 wijst *vere sensu fidei* op de door iedereen gedeelde geloofsleer, hier vermoedelijk toegepast op de algemene opinie, ook buiten geloofszaken.

V. 98-105: I = *Iusta* 'rechtvaardig'. V. 99: *suum cuique* is de klassieke definitie van de rechtvaardigheid. De hertog van Brabant was ook markgraaf van het Heilige Roomse Rijk (v. 103: *imperii ... marchio sacri*) en als zodanig een van de beschermers hiervan. De titel van markgraaf was verbonden aan de stad Antwerpen.

V. 106-109: A = *Amabilis* 'lieflijk, beminnenswaardig'. In v. 108 moet *ceu* (dat als zodanig 'als het ware' betekent) vermoedelijk gelezen worden als *seu* 'ofwel'. Voor de middeleeuwse uitspraak maakte dat geen verschil en men vindt de spelling *ceu* in plaats van *seu* geregeld in middeleeuws-Latijnse teksten en handschriften.

V. 110-111: Overgang naar het tweede deel, de beschrijving van de belangrijkste steden. Ook hier wordt een systematische indeling gevolgd, met de voor veel middeleeuwse geschriften kenmerkende verdeling in zoveel punten zo en zoveel punten zo, hier negen grote steden en achttien kleinere, oftewel 3 x 3 en 3 x 6.

V. 112-124: Eerst en vooral de hiërarchisch eerste hoofdstad van Brabant, Leuven, de stad waar Henricus ook waarschijnlijk verbleef als hoogleraar. De positie van eerste hoofdstad plaatst Henricus in analogie met de rol die Petrus (de patroon van de stad Leuven) onder de apostelen speelde. Van Leuven roemt de auteur vooral het klokkenspel van de kerken. Hij verwijst naar de vijf parochies die de stad sinds 1232 telde: de Sint-Pieter in het midden, Sint-Jacob in het westen, Sint-Kwinten in het zuiden, Sint-Michiël in het oosten en Sint-Geertrui in het noorden. Alleen de oude kerk van Sint-Michiël aan de Tiensestraat bestaat niet meer als gebouw. Verder noemt hij de twee stadsmuren. Van de omwalling uit de jaren na 1156 zijn nog steeds stukken in het centrum te vinden, bijvoorbeeld bij het Handboogschuttershof, het Stadspark en de parking van het Sint-Pietersziekenhuis. De muur uit de tweede helft van de veertiende eeuw volgde het tracé van de huidige Ring. Daarvan zijn nog slechts enkele resten overgebleven, namelijk het spui op de Dijle waar deze in het zuiden de stad binnenkomt, bij de ingang van het huidige Domein Arenberg van de KU Leuven en de basis van de Verlorenkost-toren aan de huidige Den-Boschsingel. Hij vermeldt verder het Sint-Geetruiklooster (dat inderdaad binnen de tweede stadsmuur gelegen is, in tegenstelling tot de twee andere Leuvense abdijen, Park en Vlierbeek) en uiteraard de universiteit.

V. 125-130a: Als tweede volgt de tweede hoofdstad, Brussel. Henricus vergelijkt de machtige poorten van Brussel met die van het mythische Troje. Op dit moment bestaat enkel de (inderdaad machtige) Hallepoort om dit te illustreren. Verder noemt hij de *villa*, waarmee hij het hertogelijk slot bedoelt, en de *domus conciliorum* dat op het stadhuis moet slaan. In v. 130a stipt hij de Brusselse patroonheilige Goedele aan, om daarmee de brug te slaan naar Nijvel (Nivelles), de stad van de H. Getrudis.

V. 130b-132: Voor het nu Waals-Brabantse Nijvel wordt enkel verwezen naar de eerbiedwaardige, nog in de Merovingische periode gestichte Sint-Geertrui-abdij, waarvan nu nog de romaanse abdijkerk rest. Nijvel was de traditionele hoofdstad van het *Roman país*, het Franstalige deel van het hertogdom, en werd na de vorming van de provincie (Zuid-) Brabant in 1815 arrondissementshoofdplaats, maar moest bij de oprichting van de provincie Waals-Brabant in 1995 de eer van hoofdstad laten aan Waver (Wavre). Overigens doorbreekt Henricus Custodis hier de hiërarchische volgorde van de hoofdsteden: via de parallel tussen de Brusselse stadspatroon Goedele en de Nijvelse Gertrudis verschuift de beschrijving naar het zuiden om dan naar het oosten te gaan (Maastricht), vervolgens de Maas af naar 's-Hertogenbosch (de vierde hoofdstad) en dan pas naar het zuidwesten, naar de derde hoofdstad Antwerpen.

V. 133-136: Via een gelijkaardige overgang als van Brussel naar Nijvel maar nu met Servaas, wordt nu Maastricht beschreven. Servaas wordt als verwant van Christus genoemd. In werkelijkheid was deze uit Armenië afkomstige bisschop van Tongeren degene die deze bisschopszetel in 384 naar het beter te verdedigen *Traiectum ad Mosam* (of *Mosae Traiectum* en niet zoals men tegenwoordig zo vaak vindt: *Traiectum Mosa*, dat door de nevenstelling van twee substantieven in de nominatief volstrekt on-Latijns is) overbracht. Aan het begin van de achtste eeuw zou Hubertus de zetel van het bisdom dan naar Luik overplaatsen. De twee *collegia* waarvan sprake is in de tekst, zijn uiteraard de Servaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk, beide begiftigd met belangrijke kapittels.

V. 137-147: De vierde hoofdstad van Brabant, 's-Hertogenbosch, wordt uitbundig geroemd. Het gaat uiteraard om de hoofdstad van het kwartier waar Henricus zelf geboren was, en wellicht was het idee dat de glorie van de hoofdstad op de rest van het kwartier zou afstralen. Met Leuven en de Kempen wordt Den Bosch overigens het uitvoerigst behandeld. Specifiek wordt verwezen naar de Heilige-Geesttafel als liefdadige instelling, naar de kordate aanpak van de criminaliteit (vooral blijkaar van valsemunters) en de bijdrage van deze grensvesting aan de strijd tegen de altijd weer binnenvallende Geldersen. Het aantal Gelderse oorlogen is zo groot dat het niet zeker is dat hier een specifieke verwijzing in gezocht moet worden.

V. 148-153: Voor de derde hoofdstad Antwerpen wordt naast de haven en handel, de militaire functie (het Steen) en het kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, met name gesproken over de bijzondere relikwie van de voorhuid van Christus, die, weggenomen bij de besnijdenis, de enige lichaamsrelikwie van Christus was. Overigens zijn er verschillende plaatsen die dezelfde relikwie opeisen.

V. 154-157: Als eerste van de kleinere steden (als we abstractie maken van de excursie naar Nijvel in vv. 130b-132) komt Lier aan bod. Ook hier wordt met name de stadspatroon genoemd, de lokale heilige Gummarus († circa 714), die volgens zijn *vita* na een carrière aan het hof van Pepijn van Herstal als kluizenaar in de omgeving van Lier leefde.

V. 158-160: Henricus weet voor het in Haspengouw (*Hasbania*) gelegen Tienen enkel de Heilige Geesttafel te vermelden. Hij gebruikt hier de Griekse aanduiding *Pneuma* (Πνεῦμα). Bij 's-Hertogenbosch had hij het Latijnse *Spiritus* gebruikt.

V. 161-163: De laatste apart genoemde stad is Diest. Hiervoor verwijst Henricus naar de stadspatroon Sulpicius († 644 of 647) en het kasteel.

V. 164-171: Opsomming van de achttien (6 x 3) kleinere steden.

V. 172-186: Na de steden volgt een beschrijving van de Kempen, de geografische streek waar-toe ook Oisterwijk gerekend kan worden. Henricus wringt zich hier enigszins in bochten, aangezien hij van de ene kant de Kempen prijst als een land van melk en honing (*dives apum, lane, lini pecorumque*) dat bovendien tal van vooraanstaande en geleerde mannen heeft voortgebracht die vaak carrière hebben gemaakt aan de Curie in Rome of aan het bisschoppelijk hof te Luik (*Templum Lamberti*), maar hij van de andere kant niet om het feit heen kan dat het eigenlijk een arme streek was (*pars minor apta fuit, terra mericosa*). In v. 178-179 vindt men een opsomming van de faculteiten van een middeleeuwse universiteit: theologie, (kanoniek) recht, geneeskunde en de *artes*. Aan het eind verwijst hij naar de talrijke kastelen, abdijen en kapittelkerken, heiligen en gasthuizen. Opvallend is opnieuw dat Oisterwijk zelf hier nauwelijks onder te verstaan is: in tegenstelling tot bijvoorbeeld Oirschot, Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode was hier geen kapittel of lokale heilige (zoals Odulphus, Hilvaris en Oda).

V. 187-190: Eén stichting wordt er speciaal uitgelicht, namelijk de priorij van Postel. Naast Tongerlo neemt Postel toch een wat bescheidener plaats in. Enkel als men hier de reiziger uit de Meierij naar het zuiden als uitgangspunt neemt, is Postel vanzelfsprekend.

V. 191-193: Slot met aanspreking van de hertog en oproep om het land dat Brabant heet lief te hebben, zo rijk als het is. Het is juist vanwege Brabant dat de burens (de Geldersen voorop) de hertog vrezen (en dus niet vanwege andere vorstendommen zoals Vlaanderen of Holland of Henegouwen). Ook uit de opdrachtformule aan het eind blijkt dat Henricus dit gedicht wel zeker voor de hertog zelf heeft geschreven.

Literatuur

- Aerts, Erik, Arnout Balis, Arnoud-Jan Bijsterveld en Bruno Blondé, *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Zwolle 2011).
- Anrooij, W. van, 'De literaire ambities van Hennen van Merchtenen', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 109 (1993) 291-307.
- Anrooij, W. van, 'Hennen van Merchtenen en de lof op Brabancia', *Spiegel der Letteren* 35 (1993) 153-157.
- Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements*, publié sous les auspices du ministre de l'instruction publique, 4 Arras – Avranches – Boulogne (Paris 1872).
- Doutrepont, G., *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne Philippe le Hardi, Jean sans Peur, Philippe le Bon, Charles le Téméraire* (Paris 1909).
- Faider, P., *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque publique de la ville de Courtrai* (Bibliothèque Goethals-Vercruysse et autres fonds), *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique* 3 (Gembloux – Paris 1936).
- Gheyn, J. van den, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, 8 (Bruxelles 1908).
- IJsewijn, J., 'Henricus de Oesterwijck, the first Latin poet of the University of Louvain (ca 1430)', *Humanistica Lovaniensia* 18 (1969) 7-23.
- IJsewijn, J., *A companion to Neo-Latin studies* (Amsterdam 1977).
- Kristeller, P.O., *Iter Italicum. A finding list of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the Renaissance in Italian and other libraries*, vol. I Italy (Agrigento – Novara) (London – Leiden 1963).
- Ram, P.F.X. de, *Chronique des ducs de Brabant par Edmond de Dwynter, (en six livres), publiée d'après le ms. de Corsendonck, avec des notes et l'ancienne traduction française de Jehan Wauquelin* (3 bdn.; Bruxelles 1854-1860).
- Stein, R., *Politiek en historiografie: het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (diss. Leiden; Leuven 1994).
- Tigelaar, J., *Brabants historie ontvouwd. Die alder excellentste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500* (diss. RUL, Utrecht 2006).